

KISEBB KÖZLÉSEK.

M. köt- és f. köyttä-. — A köt- igét Révai (Antiquitates 266.) a finn köyttä-vel tartja egyezőnek. Budenz (MUGSz. 65. sz.) nem a köyttä-t hozza föl a finnból, mint a köt- megfelelőjét, hanem a *kytke*-, *kytky*-igéket; a többi nyelvből: észt *kütke*, *küte*, *küt-kenda*- | lp. *katke*- | cser. *keek*-, cserM. *kickikt*-. Ellenben a finn *köy*-alapszót (melynek származéka *köyttä*-) külön veszi, és származékát, a *köyde* szót, a m. *telek* (acc. *telke-t* strick, sehnur etc.) szóval állítja össze, az ebbeli *k*-t diminutiv képzőnek tekintvén, melynek hozzájárulása egyszersmind az alapszó kezdő *k*-jának *t*-re változását okozta. Ha tehát a mai *tel* helyett visszaállítjuk az eredeti **kel* alakot, egészen világossá lesz ennek egyezése a finn *köyde* (nom. *köysi*)-vel s a következőkkel: észt *köide* (g. *köi'e*, nom. *köi'é*) «strick» || zürj. *köl* | vog. *kuali* | osztB. *kel*, *kol* (MUGSz. 65. sz.). De kérdés, vajjon nem lehetne-e a köt- igét is odaállítani a m. *telek* és finn *köyde* rokonai közé, azaz nem lehetne-e kimutatni, hogy a köt- megfelel a finn *köyttä*-nek? — A két szó értelme kedvez e föltevésnek, mert a *köyttä*- jelentése: «fune ligare, mit stricken binden» (Renvall), s ez közelebb áll a köt- ige jelentéséhez, mint a f. *kytke*-, *kytky*-é «numella ligare, am halse fesseln»; származéka: *kytkehe*, *kytkye* (nom. *kytke'*, *kytkyt*) — «numella pecudum collaris, ligamen collo circumdatum, halsfessel des viehs». — Alakra nézve a *köyttä*- nyilván képzett ige; hiszen mellette van a *köyde* névszótó, mely *-d* képzős nomen verbale *köy*-alapszótól. Ha tehát a m. köt- csakugyan megfelel a *köyttä*-nek, annak is képzett igének kell lenni, s így kell szétválni alapszóra és képzőre: *kö* + *t*. Igen, de megfelelhet-e a finn *köy*-nek a magyarban *kö*-? A feleletet segíti megadni egy hasonló alapszó, a f. *täy*-, melynek két hasonló származéka van: *täyde* (nom. *täysi*) «tele (plenus)» és *täyttä*- «töl-

teni.» A *tüde*-nek vog. alakja *tagle*, melyben az *l* a finn *d*-nek felel meg, tehát a *tag*- a *täy*-nek; e szerint a *tüde* eredetibb **tügde* helyett való, s a *täy*-, *täg*- alapigének ugor alakja *t_{sg}*- lehetett (v. ö. MUGSz. 214. és 248. sz.). Már pedig ennek teljesen megfelelőleg fölvehetjük a *köy*-nek is *k_{sg}* eredetibb ugor alakját, a melyre még némileg az észti *köi*- is utal (a f. *köy*- ellenében: v. ö. észti *täide*, nom. *täiz* = f. *tüde*, n. *täysi*). Hogy pedig ilyen *k_{sg}*-a magyarban rövid *kö*- (*ke*-)vé válhatott (természetesen hajdani hosszú vocalisú *kö*- alakon át), bizonyítja megint a *t_{sg}*- (= f. *täy*-)nek megfelelő *tö*-, *te*- (a *tele*, *tölt*- szóokban). Egyébiránt ugyane rövidülést mutatja föl a *telke* e h. *kelke*-beli *kel* = f. *köyde*; szintígy van a zürjében és osztjában rövid vocalissal *köl*, *kel*. — Végre szóljunk még a két ige képzőjéről. Itt fölösleges volna a szót szaporitanunk, mert teljes egyezésük szembetűnő. A finn *köyttä*-beli *-ttä* ugyanis nem egyéb, mint egyik momentán (intensív) képző, melynek megfelelője a magyarban *-t*, pl. finn *kysy-ttä*- (quaerere, perquirere), *pese-ttä*- (ebben *pesettime* szappan, tkp. mosószer, v. ö. m. *feset*-, *fest*- UGSz. 546 sz.) — m. *fu-t*, *szere-t*, *tül-t* stb. Így tehát a m. *köt*- ízről-izre mása a finn *köyttä*-nek.

DR. SZINNYEI JÓZSEF.

A Trkománok nyelvéről szól a szentpétervári T. Akadémia 1860-ki Bulletin-jében Ilm i n s z k i, ki 1859-ben a Káspi tenger keleti partján a jaumud (jomut) és eszenili törzsokbeli turkománok között fordult meg. Egyes észrevételeket közöl, főleg a turkomán nyelvnek alaktani sajátosságairól, a melyekből szintén az derül ki, a mit fentebb (3 l.) Vámbéry Á. állít: hogy e nyelv valamennyi török nyelvek közt leginkább az oszmán-törökhöz szít.

A turkomán szóejtést, mondja I., jellemzi a media-hangok kedvelése. Szókezdetén majdnem mindig van *t* helyett *d*; nem különben szótővégén, ha ragbeli vocalis következik; pl. *daš* kö, *daγ* hegy, *duγri* egyenes, *dün* tegnap, *odun* fa; *öt* tűz: *ōda sal* tedd a tűzre. Szintígy *k* helyett *g*, pl. *gerek* kell, *gelmäk* jönni. A *z*, *s* dentalisokat úgy ejtik, hogy a nyelvet gyengén a felső fogsorhoz érintik, s így arab ذ és س-féle hangok keletkeznek, melyek néha selypesen ejtett *d*, *t*-hez közelednek. — A *j* nem változik *ǰ*-vé (چ). — A szótőhöz tartozó *γ* és *g* gutturalisok mindig megmaradnak, pl.

siğir, *uğul* fiú, *sağir* nagyothalló, *uğlan* fiú, gyerek; *jigdi* dsidda (a sivatagban termő bizonyos bokor), *jağ* vaj; de elesnek e gutturalisok képzőkben és ragokban. — Szókezdő *a*, *e* néha aspiratiót vesz föl: *helek* szita, *hajdamak* hajtani.

A névszók ragozása annyiban közel jár az oszmántörökéhez, hogy consonans-végű tökhöz *niñ*, *ğa*, *ni* (gen., dat., acc.) ragok helyett az *iñ*, *a*, *i* alakok járúlnak. Vocalis-végű tök végvocalisa a dativusraggal hosszú *ā*-vá (illet. *ā*-vé) olvad össze, pl. *jilki* ló, *ada* sziget: dat. *jilkā*, *adā*. — A személynévmások ragozása: *men* én: *meniñ*, *maña*, *meni*; *bez* mí: *beziñ*, *bezi*, *bezi* (színtígy *sen* te, *sez* tí) | *ol* ő: *oniñ*, *oña*, *oni*; *olar* ök: *olarniñ* (? *olariñ*), *olara*, *olari*.

Igeragozás. — Az oszm. *jor*-féle alaknak megfelelőleg találjuk az ind. praesensnek az eszeniliknél *jur*-val, a jaumudoknál *jar*-val szerkesztett tőjét: egy. 1. *barijurun*, 2. *barijursin*, 3. *barijur*; több: 1. *barijuruz*, 2. *barijursiz*, 3. *barijurlar* (jaumud: *barijarin*, *barijarsin*, *barijar*; *barijariz*, *barijarsiz*, *barijarlar*). Ilmínszki a *jur*, *jar* képzőt (illetőleg segédigét) *dur*-ból valónak véli, a melynek *d*-je jésülés által *j*-vé gyengült; e mellett az szól, hogy a participium praes.-nek még *duran* alakja is fordul elé (pl. *saklajduran* őrző), noha a rendes alak: *juran*, *jaran*, pl. *barijuran* (men *Kindirlā* *barijuran* *ğsi* *derin* *Kindirlibe* menő ember vagyok), *gelijaran* (bu *g. adam* ez a most jövő ember). — A *jur*- (= *dur*-, *tur*- «stare, esse») segédige azonban a *b*- végű gerundium praet.-hez is járúlhat, pl. *nēmā karab-jursin* «mit keresel». — Meg kell jegyezni, hogy a vocalison végződő igetők e vocalisukat (a praes. *jur*, *jar* előtt) az eszenili nyelvjárásban megtartják, de a jaumudban hosszú *ī*-vá változtatják. — Imperfectum, eszenili: *barijur idim*, jaumud: *barijardim* stb. (a segédige praeterituma *idi* elveszti itt kezdő vocalisát: *bar-di*, *jok-tim* = *bar idi*, *jok idim*). — Praeteritum: *bardim* stb., úgy mint az oszm.-ban; futurum: *baririn* stb., ragozása a praesensével egyező; tagadósított alakja: *barman*, *barmazsin*, *barmaz*; *barmaziz*, *barmazsiz*, *barmazlar*. — Conditionalis: *barsam* stb.; optat., az *ikän* segédszóval: *barsam ikän* «vajha mennék». — Imperativus: *barajin*, *bar*, *barsin*; *baraili*, *bariñ*, *barsinlar*; tiltó alak, 1. szem. *barman* (= *بارمايون*). — Gerundiumok, a köztörökséggel egyezőleg: *bara* és *barib*; az utóbbin indicativust is lehet érteni: *sen barib ma* «mentél-e?» A *barib*-nak megfelelő tagadósított alak: *barman*

(= بارمايون), pl. *ol jerä barman bolmaz* «nem lehet oda nem menni». Megemlítendő még a *baralı, geläli* «mióta ment, mióta jött vki» gerundium, melynek régibb a kirgizeknél még fönnevő alakja *-gali, -gäli*. — Supinumnak nevezi Ilminszki a *barıra* alakot (mely tkp. a nomen futuri dativusa = بارورغه): *barıra gerek* «menni kell» = *barımağa gerek* v. *barsam gerek* (بارورمگه) «mennem kell). De e helyett az indicativus is használható, így: *tafılir gerek* «kell hogy megtalálódjék» (tkp. «megtalálódik kell»).

Participiumok: praes. *barıjuran* (illet. *barıjuran*); néha *jurān* h. *duran* (= تورغان); — part. praet. *-jan* helyett *-an*: *baran* (pl. *baran gši bar mā* van-e ment ember v. ember a ki ment | *dañ atanda* hajnal hasadtakor); vocalison végződő igezőkön az *-an* a végvocalissal hosszú *-ān*-vá olvad össze: *ukān* (اوکیغان), *jasān* (یاساغان); a tagadósított igezőtől (pl. *barma-*) azonban nem képezetik a várható *barmān*, hanem helyette *barmadık* használatos (pl. *baran gši bilir, barmadık gši bilmāz* «a ki oda ment, az tudja; a ki nem ment, nem tudja»). E part. praet.-nek használatáról néhány példa: *gelān-miš* (e. h. *gelān imiš*) «mondják, hogy jött»; *gelān-dur* «azt kell tartani, hogy jött»; *gürānim jok* «nem láttam» (a jaumudok ezt rövidítve így mondják: *gürāmok*); *gürān jok* «nem látott» (jaum. *gürānok*). — Part. futuri: *barır* és tagadósítva *barmaz* (pl. *bilmāz jerdü don izzetli, bilir jerdü baş izzetli* nem ismerő helyen [a hol nem ismerik], a ruha tiszteltetik, ismerő helyen [a hol ismerik], a fej tiszteltetik). — Még megjegyzendő a *-zak, -zük* végű participium: *barzak, gelzük*; használatáról példa: *dün Balkujā barzak küñlüm bar-dı, üzüm jolını bilmıjarın, biledsiz bara bilmüdım; biledım bar bolsa, barzak-tım* «tegnap Balkujába menendő kedvem volt (B.-ba akartam menni), de magam nem tudom az útját s vezető nélkül nem mehettem; ha vezetőm lett volna, oda mentem volna»; — ragozva v. segédigével szerkesztve: *gelzük-derin* fogok jönni, *gelzüksin* fogsz j., *gelzük-deriz* fogunk jönni. — Végre participium necessitatis: *barmalı, gelmäli* «a kinek mennie, jönnie kell», *itmäli* «a mit tenni kell». — Infinitivus: *barmak, gelmäk*.

Különös a jaumud nyelvjárásban az egyesszámi személyragok rövidítése, a kérdő szócska után: *gelirmiñ jössz-e? obana kajdarmañ aulodba visszatersz-e?* (felelet *ruzsat birsü, kajdıjarız* «ha megengedi, visszatérek», tkp. «térünk», s Ilm. megjegyzi, hogy a turkomán ember magáról a többes-számot használja — udvariasságból).

Beszéd-töredék (jaumud) : *Nefes Maktum obasinda ma? obasinda. Ušana gelžäkämä? gelirin dib ajdijar. kaçan gelžägin bildiñmä? işte gelir.* (Ott van-e N. M. az auljában? ott. El fog-e jönni a gőzhajóra? Azt mondja, hogy eljön. Tudod-e, mikor fog jönni? Mindjárt jön.) — Néhány példabeszéd : *kulan balası at bolmaz, kurd balası it bolmaz* a kulan (vad ló) csikaja nem lesz ló, a farkas kölyke nem lesz kutya | *itiñ aŕzi ala bolsa kurd gürändü berigir* ha veszekednek is egymás közt a kutyák, mihelyt farkast látnak, egymásért állanak | *jetim uŕlak saklasañ, aŕziñ burnuñ jaŕ bolur ; jetim uŕlan saklasañ, aŕziñ burnuñ kan bolur* ha árva gödölyét nevelsz, szájad orrod vajas lesz ; ha árva fiút nevelsz, szájad orrod véres lesz — v. ö. NyK. IV, 274. egy hasonló khivai példabeszédet *jetim bala* stb.)

Ilmingszki közlésének többi része szótári adalék, a melyből csak a rokonsági neveket emeljük ki : nagyatyja *baba*, nagyanya *mama* v. *ine* ; atya *ata*, anya *ana* ; feleség *helüj* ; nagyobbik fiú *tumsa*, kisebbik (középső) fiú *urtanŕi*, legkisebbik fiú *kürfä* ; unoka *aktik*, kisunoka *caulik*, harmadunoka *kaulik*, negyedunoka *jaulik* (szólás : *adam caulir'in gürür, jaulir'in gürmüz*) ; bátya *aŕa*, öcs *ini*, néne *igeçi*, hűg *uja*.

Jelentések.

Wiedemann F. J. szentpétersvári akadémikus, kinek az ugor nyelvek tudománya már annyi ismeretforrás megnyitását köszöni (megemlitjük itt csak a cseremis, erza-mordvin, zürjén és votják nyelvekről adott grammatikáit, s az észti nyelv nagy szótárát) — jelenleg megint egy fontos művel gazdagítja ugor nyelvészeti szakirodalmunkat. Zürjén szótárt ad ki, mely nem csak az egyes zürjén dialectusok eddig külön munkákban (ú. m. Szavvajitov 1850, Rogov 1869, Catrén kis «index vocabulorum»-a 1844) ismertetett szókincsét magában egyesíti, hanem az ezekben szókészleten kívül igen sok újat, eddig teljesen ismeretlen zürjén nyelvanyagot legelőször tudomásunkra hoz. Erről alkalmam volt meggyőződni, a mint e szótár eddig sajtóból kikerült íveit (1—18, a-tól s-ig, a *sily* szóig) átnéztem, melyeket W. úr szives volt megküldeni, hogy egyelőre is M.-Ugor szótáram számára hasz-